

ESKİÇAĞ ANADOLU RİTÜELLERİNDE TANRI-İNSAN İLİŞKİSİNE DAİR BİR KESİT: “ARINMA RİTÜELLERİ”

AN EPISODE ON THE GOD-HUMAN RELATIONSHIP IN ANCIENT
ANATOLIAN RITUALS: “PURIFICATION RITUALS”

ESMA REYHAN*

Sorumlu Yazar

“Tanrı Telepinu öfke nöbetine tutulmuştur... O (aceleyle) sağ ayakkabısını sol ayağına ve sol ayakkabısını sağ ayağına giydi (ve ülkesini terk etti, onun gidişyle) pencereleri sis tuttu evi duman tuttu, ocaktaki odunlar boğuldu, altardaki tanrılar boğuldu, ağıldaki koyunlar boğuldu, ahırdaki sığırlar boğuldu, koyun kuzusunu reddetti, inek buzağısını reddetti, Tanrı Telepinu çekip gitti. Tohumların ve hayvanların doğurganlığını, bereketliliğini, gelişmesini ve bolluğunu (da) bozkıra ve çayıra alıp götürdü.”

Öz

Hititler, karşılaştıkları sorunların sebebini öfkelenen bir tanrının ülkeyi/kenti/tapınağı terk etmesiyle açıklamışlardır. Buna fırsat vermemek için öncelikle yapılması gereken, tanrılara kurbanlar sunmak, yiyecek-çecek vermek, bakımlarını yapmak (rutin işlemler/gündelik ritüeller) ile görkemli, şatafatlı; övgü, saygı ve duaların eşlik ettiği bayram ritüellerini aksatmamak gerekmektedir. Tanrıdaki öfke ise hastalık, salgın, kıtlık, kuraklık, ev içinde kan, lanet, gözyaşı gibi istenmeyen pek çok durumu ortaya çıkmasına yol açacaktır. Hatti kökenli “Kaybolan Tanrı Telipinu” mitosu, bu durumu özetleyen bir örnektir. Mitos, ortarlardan kaybolan, kaybolurken de bolluğu, bereketi, ülkede iyi olan her şeyi beraberinde götüren tanrının bulunup geri getirilmesi teması üzerine kurulmuştur. Tanrı, kirlilik yüzünden çok uzaklara gitmiştir. Tanrının geri dönmesi için bu kirlilikten arınması gerekmektedir. Kirlilik, “büyü, lanet, beddua, kötü dil, cinayet, ölümlere dokunma, kirlenilmiş gıdalardan yeme, yalandan yemin etme, tanrıları kızdırma vb.” gibi eylemlerle ortaya çıkmakta; “tanrıların ülkeyi/kenti/tapınağı terk etmesi, çeşitli hastalıklar, salgın, hasadın verimsizliği, ordunun başarısızlığı, aile içinde geçimsizlik vb.” gibi çeşitli istenmeyen durumlara yol açmakta; “arınma ritüelleri” ile bertaraf edilebilmektedir. “Tanrıyı geri döndürme/çağırma ritüelleri” aynı zamanda, kaybolan tanrıyı öfke ve kinden kurtarmak için yapılan bir “arınma/arındırma ritüeli”dir. Binlerle ifade edilen sayıda tanrıya sahip olan Hitit toplumunda tanrıyı geri döndürmek için çaba göstermek yerine, onun gidişine engel olmak daha kabul görmüş olmalı ki, belgelerin büyük çoğunluğu tanrıları hoş tutmak amacına yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: Din, Eski Anadolu, Ritüel, Hitit.

Araştırma Makalesi / Künye: REYHAN, Esmâ. “Eskiçağ Anadolu Ritüellerinde Tanrı-İnsan İlişkisine Dair Bir Kesit: “Arınma Ritüelleri””. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 112 (Aralık 2024), s. 395-416. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1525514>

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-mail: esma.reyhan@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7489-9421.

Abstract

The Hittites explained the reason for the problems they encountered as an angry god leaving the country/city/temple. In order to avoid this, the first thing to do is to offer sacrifices to the gods, give them food and drink, take care of them (routine procedures/daily rituals) and not to neglect the magnificent, showy holiday rituals accompanied by praise, respect and prayers. The anger in God will lead to many unwanted situations such as disease, epidemic, famine, drought, blood in the house, curse, tears. The Hattian myth of the “Lost God Telipinu” is an example that summarizes this situation. The myth is based on the theme of finding and bringing back the god who disappeared and took with him the abundance, fertility and everything good in the country. God has gone far away because of the pollution. In order for God to return, he must be cleansed of this pollution. Pollution occurs through actions such as “spells, curses, maledictions, foul language, murder, touching the dead, eating contaminated food, making false oaths, angering the gods, etc.”; it leads to various undesirable situations such as “gods leaving the country/city/temple, various diseases, epidemics, poor harvest, failure of the army, discord within the family, etc.”; and can be eliminated through “purification rituals.” “Rituals of invocation the god” are also “purification/decontamination rituals” performed to save the lost god from anger and grudge. In the Hittite society, which had thousands of gods, it must have been more acceptable to prevent the god from leaving, rather than making an effort to bring him back, since the vast majority of the documents are aimed at keeping the gods happy.

Key Words: Religion, Ancient Anatolia, Ritual, The Hittites

Giriş

Eskiçağ toplumlarında ülkede yaşanan herhangi olumsuz bir duruma (kıtık, kuraklık, sel, orduda salgın, her türlü hastalık, evde lanet ...) öfkelenmiş bir tanrının sebep olduğuna inanılmaktadır. Öfkeli tanrılar ülkeyi, kenti ya da tapınağı terk etmiş ya da kendi alanlarına (dağlara, denizlere, gökyüzüne, yeraltına vb.) çekilerek kötü giden hiçbir şey ile ilgilenmemişlerdir. Hitit çivi yazılı arşivlerinde, kayıp tanrıları bulmak için düzenlenmiş mitoslar (*kayıp tanrı mitosları*) ile kendi habitatlarına çekilen tanrıları çağırmak için yapılan ritüelleri (*tanrıları çağırma ritüelleri*) içeren oldukça çok sayıda belge bulunmuştur. Her iki durumda da tanrılarda oluşan öfke ve kinin nedeni belgelerine yansıtıkları gibi, büyüsel kirlenme (= *papratar*) olarak kabul edilmiştir.

“Tanrı kirlilik (*papratar*) yüzünden uzağa kaçtı ve eğer gökyüzüne gittiyse, eğer dağa gittiyse, eğer denize gittiyse, eğer yedi yola gittiyse... (KBo 23.1 I 19-22).

Bu nedenle, “tanrıyı çağırma ritüelleri” ile “kayıp tanrıyı bulma ritüelleri”ni tanrıyı öfke ve kinden kurtarmak için yapılan bir “*arınma/arındırma ritüeli*” olarak değerlendirmek uygun olacaktır.

Öfkeli tanrıların ülkeyi terk etmesinden en çok etkilenen, ülkenin en önemli hayat damarı olan tarımsal faaliyetler olmuştur. Ekonomisi tarıma dayalı toplumlarda bu duruma önlem almak özellikle krali bir müdahaleyi zorunlu kılmıştır. Hitit panteonunun baş tanrısının, fırtınadan sorumlu “Teşup” olması ve panteonda doğa olaylarından sorumlu birçok tanrının bulunması bu ihtiyacın doğal sonucudur. Bu tanrılardan biri de fırtına tanrısının oğlu, tarım tanrısı Telepinu’dur. Yağmurun düzenli yağması, toprağın veriminin artması, tohumların iyi cins olması, tarlaların sulanması gibi tarımsal faaliyetler onun sorumluluğundadır. Doğal olarak tanrının ortadan kaybolması tarımı ve dolayısıyla bütün ülkeyi olumsuz etkileyecektir. Hititlerin “kayıp tanrı mitosları”nda (Karağuz, 2015, 16-17)¹, tanrıların kaybolması/

1 Hitit kültüründe Telepinu’dan başka birçok tanrı kaybolan tanrı bulunmaktadır: Büyük fırtına tanrısı, Kuliwişna şehrinin fırtına tanrısı, güneş tanrısı, kraliçe Aşmunikal’in fırtına tanrısı, Harapşili’nin

kaçırılması/ülkeyi terk etmesi ile yokluk/kıtlık/verimsizlik; tanrıların bulunması/geri döndürülmesi ile bütün bu sıkıntıların ortadan kalkması arasındaki ilişkilerin izlerini takip etmek mümkündür.

Kayıp tanrı mitosları, çeşitli uygarlıklarda farklı isimlerle belgelenmiştir: Mezopotamya'da Dumuzi/Tammuz ile Inanna/İstar, Eski Yunan'da Demeter ve Persephone ya da Suriye'de Baal mitosu gibi (Reyhan, 2012, 247). Telepinu mitosunda tanrı, açıklanmayan bir nedenden dolayı öfkelenip kaybolmuş (kayıp tanrı), diğer mitoslarda ise tanrılar, başka tanrılar tarafından yeraltına kaçırılmıştır (kaçırılan tanrı). Ama bütün mitoslarda tanrının kaybolması/tanrının geri dönmesi motifi ile kış/yaz, kıtlık/bolluk, hastalık/sağlık gibi temalar vurgulanmak istenmiştir.

Mitosa (CTH 324; KUB 24.10 (+) 950/z + 1030/u; Hoffner, 1990, 14-17; Karauğuz, 2015, 65-71) göre tarım tanrısı Telepinu'nun kayboluşuyla ülkede neler yaşandı?²

“Pencereleri sis tuttu (doldurdu), evi duman tuttu (doldurdu). Ocakta odunlar boğuldu, sunaklarda tanrılar boğuldu, ağılda koyunlar boğuldu, ahırda sığırlar boğuldu. Koyun kuzusunu reddetti, inek buzağısını reddetti. Telepinu çekip gitti, hububat ve hayvan doğurganlığını, bereketliliğini, gelişmesini ve bolluğunu (da) bozkıra ve çayıra götürdü. Telepinu kıra doğru çekip gitti ve kırdan kayboldu. Onun üzerinde *halenzu*-(Ünal, 2016, 141) bitkisi yetişti. Bundan dolayı arpa (ve) buğday artık yetişemez oldu. Sığırlar, koyunlar ve insanlar artık gebe kalamadılar ve hamile olanlar ise doğuramadılar. Filiz vermesin diye dağlar ve ağaçlar kurudu ve ülkede açlık olsun diye otlaklar ve kaynaklar kurudu. İnsanlar ve tanrılar açlıktan ölüyorlar. Güneş tanrısı bir ziyafet düzenledi ve bin tanrıyı davet etti. Onlar yediler fakat doymadılar, onlar içtiler fakat susuzluklarını gideremediler. Fırtına tanrısı oğlu Telepinu'yu (bu işlerin sorumlusu olarak) düşündü: ‘Oğlum Telepinu burada yok, o çileden çıktı ve iyi olan her şeyi alıp götürdü.’ (Bunun üzerine) büyük tanrılar ve küçük tanrılar Telepinu'yu aramaya başladılar. Güneş tanrısı hızlı kartalı gönderdi: ‘Git, yüksek dağları ara, derin vadileri ara, mavi derinliği ara!’ ...” (CTH 324, A I 5-25).

Mitosa göre fırtına tanrısı oğlu Telepinu'yu bulması için önce bir kartal gönderir. Kartal her yeri araştırır fakat Telepinu'yu bulamaz. Bunun üzerine endişeye kapılan fırtına tanrısı, tanrıça Hannahanna'ya “Ne yapsak acaba? Açlıktan ölecek miyiz? diye sorarak kaygısını dile getirir. Tanrıça Hannahanna da fırtına tanrısına bizzat kendisinin Telepinu'yu aramasını teklif eder. Fırtına tanrısı da Telepinu'yu arar fakat bütün çabalarına rağmen onu bulamaz ve sonunda tanrıça Hannahanna bir arıyı Telepinu'yu bulması için görevlendirir. Her ne kadar bütün tanrılar küçük bir arının görevlendirilmesi fikrine karşı çıksalar da arı Telepinu'yu bulur ve onu ülkesine geri döneye ikna eder (Reyhan, 2012, 250).

Telepinu'nun ülkeye geri dönmesi için onun ülkeyi terk etmesine sebep olan öfkesinden arındırılması gerekmektedir. Bu amaçla bütün tanrılar seferber olmuş, yapılan ritüellerle tanrının sevdiği yiyeceklerle donatılmış yollar çizilerek onun ülkeye dönüşünü kolaylaştırmak amaçlanmıştır.

“İşte bak ben ince yağı Telepinu'nun yollarına serptim. Telepinu ince yağ serpilmiş yollara çık...” (CTH 324, A II 28-30)

fırtına tanrısı, Katip Pirwa'nın fırtına tanrısı, Lihzina şehri fırtına tanrısı, Nerik kenti fırtına tanrısı, Anzili ve Zukki, Hannahanna, Tanrıça Inara. Bkz. Karauğuz, 2015, 16-17.

2 Telepinu Mitosu üç versiyon (A, B ve C) ve her versiyona ait pek çok nüshadan oluşmuştur. Çalışmamızda mitosa dair kullanılan tercüme (A Versiyon=KUB 24.10 (+) 950/z + 1030/u) için bkz. Hoffner, 1990, 14-17; Karauğuz, 2015, 65-71

Mitos kendi içinde aşama aşama bir ritüele (mit-ritüel birlikteliği) dönüşür. Telepinu'nun öfkesi, bir ağacın altında uyurken arı sokması sonucu uyanmasıyla bir kat daha artmıştır. Onun öfkesini yatıştırmak için “büyücü kadın”ın yaptığı büyüler peş peşe sıralanır.

- Telepinu öfkeli. Onun [canı] ve ruhu yanan bir ateş gibidir. *Bu ateş nasıl söndürülürse (Telepinu'nun) hiddeti, öfkesi ve küskünlüğü de aynı şekilde [söndürülsün]*” (CTH 324, A III 21-23).
- Telepinu hiddeti bırak, öfkeyi bırak, küskünlüğü bırak. *Kanaldaki su nasıl geri akmazsa, Telepinu'nun hiddeti, öfkesi ve küskünlüğü aynı şekilde geri gelmesin*” (CTH 324, A III 24-27).

Mitosta yer alan büyülerde (analoji ve aktarma büyülerini) kullanılan malzemeler ve söylenen cümleler tanrının öfkesinden kurtulması amaçlı seçilmiştir: “*Zeytin nasıl içinde yağ tutarsa üzüm tanesi nasıl içinde şarap tutarsa, sen Telepinu da aynı şekilde kalbinde ve ruhunda iyilik tutasın*” ya da “*İncir nasıl tatlı ise Telepinu senin ruhun da aynı şekilde tatlı olsun*” veya “*Malt nasıl ki faydasızdır ve onlar onu tarlaya götürmezler ve tohum olarak kullanmazlar, onunla ekmek yapmazlar ve mühür evinde bırakmazlar, Telepinu'nun kızgınlığı, öfkesi, günahı ve küskünlüğü de aynı şekilde etkisiz duruma gelsin.*” (Reyhan, 2012, 25). Ve sonuçta, yapılan birçok ritüel uygulamadan sonra Telepinu ikna olmuş, yani kirlilikten arınarak ülkesine geri dönmüş ve onun dönüşü ile de bütün olumsuzluklar ortadan kalkmıştır.

Telepinu'nun ülkeye dönmesiyle neler oldu?

“Telepinu evine döndü ve ülkesinin önemini anladı. Sis pencereleri serbest bıraktı. Duman evi serbest bıraktı. Sunaklar tanrılar ile tekrar uyum içine girdi. Ocak kütüğü serbest bıraktı, ağıldaki koyunları serbest bıraktı, ahırdaki sığırları serbest bıraktı, sonra anne çocuğuyla ilgilendi, koyun kuzusuyla ilgilendi, inek buzağısıyla ilgilendi ve Telepinu da kral ve kraliçe ile (ilgilendi). Ve gelecek günlerde (onlara) yaşam, kuvvet ve uzun ömür kattı” (CTH 324, A IV 20-26).

Telepinu'yu bulmak için seferber olan tanrılar da onun dönüşünden memnun olduklarını göstermek ve ülkesini bir daha terk etmesini önlemek için bir toplantı yaparlar. Telepinu da toplantıya katılan tanrıların arasındadır.

“Tanrılar hatalkişi ağacı altında, toplantı yerinde oturuyorlar, hatalkişi ağacı altında bütün tanrılar oturuyorlar: ‘Papaya, İştutaya, GUL-šeš, MAH, Halki, Miyatanzipa, Telepinu, LAMA, Hapantali’...” (CTH 324, A III 28-34).

Ve mitos, artık ülkede her şeyin iyi olduğunu gösteren “*eya- ağacı*” (Reyhan, 2012, 257) motifi ile sona erer. Her mevsim yeşil kalabilen ve ülkedeki refahın sembolü olan ağaçta, içinde sağlık, uzun yıllar, bolluk, bereket bulunan bir de çanta asılıdır.

Binlerle ifade edilen sayıda tanrıya sahip olan Hitit toplumunda tanrıyı geri döndürmek için çaba göstermek yerine, onun gidişine engel olmak daha kabul görmüş olmalı ki, belgelerin büyük çoğunluğu tanrıları hoş tutmak amacıyla yöneliktir. Hitit panteonunda fırtına, hava, su, ateş, bereket, kozmik düzen, krallık, yasal düzen, dağ, güneş, dağ, ay, deniz, kaynak, nehir, bereket, av, av hayvanları, doğum, ölüm, büyü, yeraltı, gökyüzü ve toplumun bütün hayatına dokunan daha birçok alandan sorumlu olan ve sayıları binlerle ifade edilen tanrılar bulunmaktadır. Bu tanrılardan bazıları büyük bazıları da küçük tanrı kategorisinde kabul edilmekte ancak hizmet edilme konusunda hiçbir tanrının ihmal edilmemesi için çaba gösterilmektedir. Bu alanlardaki olayların doğru işleyişi, aksamaması ülkenin düzeninin bozulmaması anlamına gelmektedir. Bu düzen tanrıların onlara sunulan hizmetten memnun kalmaları halinde ülkeyi terk etmemeleri ile sağlanacaktır. Bu düzen aynı zamanda “tanrılar topluluğu,

kraliyet ailesi ve halk” arasındaki dengenin de teminatı olacaktır. Yani sistem uyum içerisinde işleyecektir. Hitit krallarının iktidarları süresince bu dengeyi korumaya çalıştıkları belgelerine detaylı şekilde yansımıştır. Hitit Devleti’nde, kral, idari mekanizmanın en üst düzeyinde bulunur ve ülkenin tek hakimidir. Ülkeyi yönetme yetkisini fırtına tanrısından almıştır. Tanrının vekili olması krala dini birtakım sorumluluklar yüklemiştir. Bu suretle kralın kişiliğinde temsil edilen, siyasi-idari işlevleriyle örtüşen ve krallık faaliyetleriyle içselleştirilen Hitit dininin özü “tanrıları memnun etmek, onları öfkelenmemek (çünkü öfkeli bir tanrının en büyük cezası ülkeyi terk etmesi olacaktır, buna fırsat vermemek için) eğer öfkelenmişlerse çeşitli yöntemlerle öfkelerinin sebebini araştırmak ve sorunu çözmek” ilkesine dayanır ki bu ilke de Hitit dinine bir “ritüeller dini” olma özelliği kazandırır.

Tanrıların sayısı binlerle ifade edilen bir toplum, tanrılarına karşı vazifelerini yerine getirirken nasıl bir yol izlemektedir? Tanrıların ülkeyi terk etmemeleri için gösterilen çaba hangi aktiviteleri içermektedir?

Tanrılara adaklar, kurbanlar sunmak, yiyecek-içecek vermek, bakımlarını yapmak, bunlar “rutin işlemler/gündelik ritüeller”dir. Tanrıların tercihi ise rutinin dışına taşan, görkemli, şatafatlı; övgü, saygı ve duaların eşlik ettiği ritüellerdir. İşte tanrılara yapılması zorunlu vazifelerin daha yüksek düzeyde, daha kalabalık katılımı, daha zengin malzemelerle (kurban-adak) ve organize bir toplulukla, bazen kral, kraliçe ve prenslerin de dahil olduğu kült gezileriyle ve belli bir takvime göre yapılan bu ritüeller “bayram ritüelleri”dir (CTH 591-670) ve tanrıları esas memnun eden ritüeller de bunlardır. Tanrıların öfkelenmesine yol açan sebeplerin başında ise bayramlarının aksaması gelmektedir.

Bayramlar...

Hitit dini, çok tanrılı bir dindir. Hititler sadece kendi tanrılarına değil, temas halinde oldukları hemen her ülkenin (Hurri, Luwi, Pala, Akad, Sümer gibi) tanrılarına da tapınca farklı kökenli çok sayıda tanrıdan oluşan bir Hitit panteonu (tanrılar dünyası) ortaya çıkmıştır. Bu kalabalık tanrılar topluluğu “Hatti ülkesinin bin tanrısı, bin tanrılı ülke” biçiminde özetlenmiştir. Bu ifadeler sadece Hitit krallarının hoşgörüsüyle açıklanabilecek bir durum değildir. Aslında ne kadar çok tanrı varsa o kadar çok ritüel gerçekleştirilecek demektir ki bu da oldukça yüksek bir ekonomik maliyet ile zahmetli bir iş gücünü gerektirmektedir. Ama tanrılardan beklentiler çok yüksek olunca bu ritüellerin sayısı, süresi ve çok abartılı uygulamaları anlaşılır olmaktadır. Tanrılardan beklentiler nelerdir ve kurbanlar hangi amaçlar için sunulur sorusunun cevap aralığı çok geniştir: Bol yağmur, bereketli tarlalar, besili hayvanlar, güçlü ordular, başarılı seferler, refah içinde bir ülke, hastalıklardan kurtulma, büyüünün olumsuz etkisini tersine çevirme, huzur içinde bir halk, devamlılığı garanti edilmiş bir krallık, düşmanlarına karşı güçlü bir devlet ve öfkeli bir tanrıyı yatıştırma...ve bunlar gibi hayatlarına dair daha birçok konu. Bu beklentiler tanrıların ülkeyi terk etmesiyle kaybolacaktır.

Hitit kralı I.Hattuşili’nin vasiyetnamesinde varisi I.Murşili’ye kült görevlerini ihmal etmemesi için yaptığı nasihat, tanrılara hizmet konusunda gösterilmesi gereken hassasiyete vurgu yapan en erken örneklerdendir.

“Sizler tanrılar konusunda saygılı davranın. Onların kurban ekmekleri, kurban içkileri, yağlı (ekmek) kırığı (?) yemekleri (ve) buğday kırması (kurban masasının üzerinde) hazır dursun. Ve (sen Murşili) öte yana dönme. Arkaya düşme. (Öte yana) dönersen kötü (olaylar) eski (si gibi olabilir)” (I.Hattuşili’nin

Vasiyetnamesi, CTH 6, KUB 40. 65 § 21, Alp, 2001, 71).

Aslında tanrı-insan ilişkisi, “Karşılıklılık”³ ilkesine göre şekil almıştır: (İnsanlar tanrılar için bayramları kutlayacak, kurbanlar sunacak adaklar adayacak, tanrılar da gereken bütün yardımı yapacak). Büyük çoğunluğu mevsimlerle, meteorolojik olaylarla, tarımsal faaliyetlerle ilgili, 165’in üzerinde bayram ritüeli gerçekleştiren bir toplumda bu bayramları sadece renkli, eğlenceli, müzikli, danslı, yemeli içmeli abartılı ve sadece tanrıları memnun etmeye yönelik ritüeller olarak değerlendirmek eksik kalacaktır. Bayram ritüelleriyle;

- Kralın tanrılarla iletişim gücünün olduğu ve tanrılar tarafından desteklendiği şeklinde bir algı yaratılarak, halkın krala itaati tartışılmaz hale getirilmektedir. Bu açıdan bayram kutlamaları kralın hükümdarlığının meşruluğu açısından çok önemlidir.
- Ayrıca, kralların bayram ritüelleri esnasında gerçekleştirdikleri kült gezileri, panteonda bulunan tanrıların kutsandığı çok geniş alanlara hükmeden güçlü bir kralın varlığını ve aynı zamanda kralların iktidarının sınırını da belirlemektedir, yani kral kült gezileriyle hakimiyet alanının sınırını çizmektedir.
- Bütün bunların dışında bayram ritüelleri ülkenin ekonomisine büyük bir katkıdır. Kral başrahip unvanıyla dini otoritenin başında yer almakta ve ülke genelinde kutlanan çok sayıda bayramda toplanan gelirin sahibi olmaktadır. Ayrıca bu gelirlerin krallığa karşı tehdit oluşturacak kişilerde ya da gruplarda toplanmasının da önüne geçmiş olacaktır.
- Bunlardan başka, bayram ritüellerinin akışında yer alan oyunlar, temsiller, yarışlar gibi çok çeşitli etkinlikler, ülkede sosyal etkileşimin gerçekleştiği alanlardır. Ve ritüelin, kutsal olandan uzaklaşıp daha dünyevileştiği ve topluma dokunduğu alanlardır.

Yani bayram ritüelleri sadece “dini bir ayın ya da tanrılara adanmış ritüeller” değil, aynı zamanda ülke yönetiminde krala yardımcı olan araçlardan biridir. Bayram ritüelleri “karşılıklılık” ilkesinin en açık şekliyle doğrulandığı aktivitelerdir.

Bayramın herhangi bir sebeple ihmal edilmesinin ya da geciktirilmesinin tanrılar tarafından hiç hoş karşılanmadığı ve mutlaka bir felaketle sonuçlanacağına inanılmaktadır. Hitit kralı II.Murşili’nin babası I.Şuppiluliuma, Mitanni ülkesinde bulunduğu için Arinna şehrinin güneş tanrıçasının bayramlarını geciktirmiş ve II.Murşili’nin belgelerinde yankı bulan bu ihmalin bedeli çok ağır olmuştur. Ülkeyi kırıp geçiren, I.Şuppiluliuma’nın ve oğlunun ölümüne sebep olan veba salgını bu ihmalin cezası olarak kabul edilmiştir. II.Murşili tahta çıkar çıkmaz, üstelik birçok düşman ülkesinin ona savaş açmış olmasına ve ülkenin ciddi sıkıntılar içinde bulunmasına rağmen, o, herhangi bir ülkeyle savaşmadığını belirtir ve ilk iş olarak Arinna şehrinin güneş tanrıçasının düzenli bayramlarını kutlamış olmasıyla övünür. II.Murşili, babasının ihmal ettiğini bayramı kutladı: “*Babam Mitanni ülkesinde uzun süre kaldığından o garnizona gecikti. Sahibem Arinna şehrinin güneş tanrıçasının bayramlarını geciktirdiler. Fakat ben majeste babamın tahtına oturduğum zaman bana karşı etraftaki düşman ülkeleri savaştılar. Ve henüz herhangi bir düşman ülkesine gitmediğim sürede sahibem Arinna şehrinin güneş tanrıçasının düzenli yapılan bayramlarını destekledim ve onları tekrar kutladım.*” Tanrılara karşı sorumluluğunu yerine getirdikten sonra onlardan yardım istedi: “*Ve şöyle söyledim: ”Sahibem Arinna*

3 İyinin iyi, kötünün kötü olarak karşılık gördüğü değerlerin değiş tokuş edilmesi (‘quid pro quo’ (kısasa kısas) ilkesi).

şehrinin güneş tanrıçası, etraftaki düşman ülkeleri bana çocuk diye bağırdılar ve beni küçük gördüler ve senin, sahibem Arinna şehrinin güneş tanrıçasının sınırlarını almak için hücum etmeye başladılar, sahibem Arinna şehrinin güneş tanrıçası bana yardıma gel ve etraftaki düşman ülkelerini önümde öldür.” Kral amacına ulaştı: *“Arinna şehrinin güneş tanrıçası sözümü işitti ve o bana yardıma geldi ve babamın tahtına oturduğum sırada bu etraftaki düşman ülkelerini 10 yılda yendim ve onları öldürdüm”* (Reyhan, 2016, 99). Bayram kutlandı, tanrı memnun edildi, tanrıdan yardım istendi ve karşılıklılık ilkesine uygun olarak kral amacına ulaştı.

“Kaybolan” ya da öfkelenip “ülkesini terk eden” tanrıların gazabı çok iyi bilindiğinden, tanrılara yapılacak kutlamaların özellikle de bayramların aksamaması için bazı katı kurallar getirilmiştir. Bayramların kutlanma zamanları, nerede kutlanacakları, kaç gün süreceği, hangi şehirlerin dolaşılacağı, hangi görevlilerin yer alacağı, hangi yiyeceklerin sunulacağı gibi daha pek çok ayrıntı kurala bağlanmış ve bu kuralın çiğnenmemesine özen gösterilmiştir.

Dualar, adaklar, kurbanlar...

Tanrıların yardımına bayram takvimlerinin dışında da ihtiyaç duyulabilmektedir. Tanrı-insan ilişkisin zamanla-mekanla sınırlanmamalı ve ihtiyaç duyulan her an kurbanlar aracılığı ile tanrılarla iletişime geçebilmelidir. Özellikle ayinlerle-sunularla destekli *“dualar/yakarılar (=arkuwar)”* (HW, 31; Ünal, 2016, 81), tanrı-insan ilişkisinin en duygusal yönlerini gösteren ve her an hazır edilebilmeleri bakımından insanların sorunlarının çözülmesinde en etkili olan ritüellerdir. Sunudan çok tanrıyı övme, çaresizliklerini dile getirme, cezanın tanrıdan kaynaklı olduğunu belirtme, bazen sorunun çözülmemesi halinde bu durumdan tanrıların da etkileneceğini hissettirme, işledikleri suçları itiraf etme, tanrının yüce ve bağışlayan olduğuna vurgu yapma... gibi davranışlar bu belge grubunun ruhunu yansıtmaktadır.

Hitit çiviyazılı arşivlerde krali dualar ve yanı sıra az da olsa kişisel dualar bulunmaktadır. Ruhsal sıkıntılarıyla baş etmeye çalışan Kantuzili'nin duası (CTH 373, Kantuzili'nin Duası, KUB 30.10, Singer, 2002, 301-312) kişisel duaların özelliklerini sergileyen ve tanrı-insan ilişkisini en sade şekliyle gösteren iyi bir örnektir. Kantuzili kendini tanrıya dürüst ve tam da tanrının istediği vasıflara sahip biri olarak tanıtır. Doğduğu günden itibaren tanrısının hizmetkarı olduğunu, ondan daima merhamet gördüğünü ve “ekmek buldum gizli şekilde yemedim, su buldum gizlice içmedim, ağıldaki koçu kendim için kesmedim” diyerek tanrıyı kızdıracak hiçbir şey yapmadığını ve onun istediği gibi biri olduğunu belirtmekte ve bir türlü kurtulamadığı hastalığının hangi suçundan kaynaklandığını merak etmektedir. Kantuzili suçunun ne olduğunun rüya ya da fal aracılığı ile kendisine söylenmesini istemektedir.

“Annem beni dünyaya getirdiğinden beri tanrım beni büyütüp yetiştirdi. Sadece sen, tanrım, [benim adım] ve benim itibarımsın. Sen tanrım] beni iyi insanların arasına kattın ve zor bir yerde tanrım bana (nasıl davranacağımı ve ne) yapacağımı öğrettin. Tanrım, ben Kantuzili'yi sen, bedeninin ve ruhunun hizmetkarı olarak ilan ettin. Çocukluğumdan beri tanrımın rehberliğini biliyorum ve (tüm bunları) itiraf edip her şeyi kabul ediyorum. Büyüdüğüm sürece tanrımın merhametini ve hikmetini her yönüyle gördüm. Tanrım üzerine asla yemin etmedim. Ve yeminimi asla bozmadım. Tanrım için kutsal (olanı ve haram lokmayı) asla yemedim. Asla bedenime bir leke sürüp kirletmedim. Ahırdaki koşum öküzünü kesinlikle ayırıp (kendim için kesmedim) Ekmeği buldum ama onu gizlice hiçbir şekilde tek başıma yemedim. Suyu buldum (ama) onu gizlice hiçbir şekilde tek başıma içmedim. Şimdi sağlığıma kavuşsam

sen tanrının sayesinde iyileşmeyecek miyim? İyileşirsem sen tanrının (ilahi) sözüyle iyileşmeyecek miyim? Yaşam ölüm ile ölüm de yaşam ile bağlantılıdır. İnsan yaşamı sonsuz değildir. Yaşamın günleri sayılıdır. Ölümlü insanoglu sonsuza kadar hayat sürdürdüğünde (bile) insana kötü bir hastalık bulaşınca ona bir *şikayette* bulunmayacak mıydı(m)?” (CTH 373, KBo 30.10 Öy. 6’- 23’; Karauğuz, 2020, 103-104; Singer, 2002, 31-33).

Hitit krallarının tanrıya yakarışlarını içeren dua metinleri, kralların çaresizliklerini ve yakarıya neden olan sıkıntılarının çözümünün sadece tanrılarda saklı olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekici belgelerdir. Her ne kadar tanrıya karşı herhangi bir suç işlemediğini ve her zaman onların istediği davranışları sergilediğini ifade etse de belki de farkında olmadan tanrıyı kızdırmış olabileceği ihtimalini de dikkate almaktadır. Ve aslında “*Tanrım bana kalbinin içini tamamen açsın ve bana tüm günahlarımı söylesin ki onların ne olduklarını bileyim*” diyerek bu ihtimali doğrulamaktadır.

Krali duaların ise en yoğun ve en duygusal örnekleri II.Murşili dönemine ait olanlardır. II.Murşili’nin hasta olan karısı Gaşulawiya’nın iyileşmesi için tanrıça Lelwani’ye dualar ve kurbanlar sunar.

“Şamuha kentinde hizmetkarın Gaşulawiya tanrıçası sen Lelwani’yi rüyada gördüğünden beri sen tanrıçaya o günlerde kurban sunmadı. Şimdi bak, hizmetkarınız Gaşulawiya hastalandı. Hastalık onu sıkıştırdı. Bu mesele onu (canından) bezdirdi. Tanrılar (sorunu) bir fal ile araştırdılar. Tanrılar da (sorunu) fal aracılığıyla tespit etti” (CTH 380, KBo 4.6 Öy. 21-26.)

“Sen ey Lelwani besili sığırın, besili koyunun ve keçinin yağını ye ve açlığını gider. Kanı iç ve susuzluğunu söndür... Sabibem tanrıça, Gaşulawiya’dan hastalığı kaldır” (CTH 380, KBo 4.6 Ay. 7-17).

II.Murşili’ye ait bir diğer dua metni de “veba duaları”dır. I.Şuppiluliuma, Mısırlı tutsaklardan gelen (aslında daha sonraki kralların belgelerine göre, I.Şuppiluliuma’nın savaşlarla ve ülkesi ile meşgul olduğu sıralarda tanrıları ihmal etmiş ve bu yüzden tanrılar Hatti ülkesini veba ile cezalandırmıştır) veba salgını nedeniyle ölmüş, yerine geçen oğlu II.Arnüwanda da kısa bir saltanattan sonra aynı vebanın kurbanı olmuştur. Ve tahta en küçük oğul II.Murşili oturmuştur.

II.Murşili dua metninde, babası I.Şuppiluliuma’nın *işlediği suçların bir bedeli olarak tanrıların verdiği veba salgını cezasının nedenlerini, sonuçlarını, çözümünü ve ayrıca babasına dair itiraflarını ele almıştır.*

“Tüm erkek tanrılar, tüm tanrıçalar, tüm yemin tanrıları, tüm yemin tanrıçaları, tüm eski tanrılar tüm eski tanrıçalar (ve) dağlar, nehirler, pınarlar ve düdenler bu meseleye şahit (olmanız için) çağırıldınız. Rahibiniz ve köleniz ben Murşili bu sözlerle dua ediyorum. Efendilerim tanrılar (duamın) söz(lerini) işitiniz. Ey [beyim] tanrılar! Hatti ülkesinde salgın bir hastalık meydana geldi. Bu hastalık Hatti ülkesini kırıp geçirmekte ve ülke büyük zarar görmektedir. Hatti ülkesinde kitle halinde ölümler başlayalı tam 20 sene oldu. (Buna sebep olarak) [bana] Tuthaliya’nın oğlu Genç Tuthaliya ile ilgili ciddi bir skandal olduğu bildirildi. Tanrı huzurunda bir fal sorusu sordurdum ve (gerçekten de) tanrı tarafından, (konunun) Genç Tuthaliya ile ilgili olduğu teyid edildi” (CTH 378.1 Öy.1-11; Ünal, 2003, 101).

II.Murşili, döneminde ülkeyi kırıp geçiren veba salgını karşısındaki çaresizliğini, tanrılara karşı itiraflarda bulunarak çözmeye çalışır. İtiraflarının kaynağını, babası I.Şuppiluliuma’nın yapmaması gerekirken yaptıkları (tahtın varisi olan Genç Tuthaliya’nın öldürülmesi) ve yapmakla yükümlü olup yerine getirmediği (tanrıların şahitliğinde yapılan yeminlerin bozulması) sorumluluklar oluşturur. II.Murşili,

babasının ihmal ettiği bütün yükümlülükleri yerine getireceği sözünü verir, fakat içten içe de yaşadıklarına, kaderci bir bakışla serzenişte bulunur.

“Görülen o ki insanlar her zaman günah işler. Babam da günah işledi ve efendim fırtına tanrısının dünyasına geçti. Fakat ben hiçbir suretle günah işlemedim, ama anlaşılabilir babanın günahlarıyla oğlu da karşılaşılıyor ve benim babamınkiler de bana geldi” (Babanın işlediği suçun cezasını evladı çeker!) (Singer, 2002, 495-496).

Babasının kefaretinin ödeyeceğinin sözünü veren II.Murşili, *“Sizin kefaretiniz neyse tazmin edeceğim, beyim tanrılar bana merhamet edin”* şeklinde veba duasının tümüne sirayet eden bu yakarının yanı sıra *“ölümlerden dolayı nüfus azaldı, vebadan dolayı ölümler devam ettiği sürece tanrıların yiyeceğini ve içeceğini sunanlar da vebadan ölüyor. Böyle devam ederse tanrılara ekme ve içecek sunacak kimse kalmayacak, en azından bu nedenden dolayı merhamet edin”* diyerek salgından tanrılarının da zarar göreceğini özellikle vurgulamaktadır. Tanrı-insan ilişkisinin insana ihtiyaç duyan tanrı boyutunu gösteren bu açıklama, zor durumlarda tanrıya hatırlatılan bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır (CTH 378.1 Ay. 13-40).

Bir diğer krali duanın sahibi Arnuwanda-Aşmunikal kral çiftinin güneş tanrıçasına yaptıkları dua, Kaşka saldırıları (Murat, 2016) karşısındaki çaresizliklerini ve bu durumdan kaynaklanan şikayetlerini içermektedir. Ancak, bu saldırılardan kendileri kadar tanrılarının da zarar göreceği, bu saldırılar durdurulmazsa, önceden tanrılar için çok elverişli olan koşulların artık sağlanamayacak hale geldiğine özellikle vurgu yapılmıştır.

“Majeste büyük kral Arnuwanda ve büyük kraliçe Aşmunikal şöyle (dua eder): [ ] Arinna kentinin güneş tanrıçasına [ ] sadece Hatti kenti siz tanrılara iyi bir ülkedir. Temiz, tatlı, büyük kurbanları sadece biz, Hatti ülkesi olarak size sunduk. Siz tanrılara yalnız biz, Hatti ülkesinde saygı gösteririz ... Sizin tanrılarınıza saygıyı hiç kimse gereği gibi hiç kimse göstermemiştir. Siz tanrılarının mallarını, gümüşü, altını, hayvan şeklindeki kapları ve elbiseleri ile hiç kimse bizim gibi ilgilenmemiştir. Ayrıca siz tanrılarının altın gümüş heykelleriniz ile tanrı (heykelinin) vücudu üzerinde ve tanrılarının eşyalarından ne eskimiş ise onları bizim kadar kimse yenilemeye uğraşmamıştır” (CTH 375, KUB 17.21 Öy. I 1-18, Alp, 2001, 72; Murat, 2016, 40; Karauğuz, 2020, 109-110).

“Düşmanın Hatti ülkesine nasıl [saldırdığını] ve ülkeyi nasıl yağmalayıp ele geçirdiklerini ve [ ] ve siz tanrılara söyleyip, sizin (nezdinizde) onlardan davacı olmak istiyoruz. Bu ülkeler siz gökyüzünün tanrılarına kurbanlık ekmeği ve libasyon şarabını verirlerdi. Ama rahipler, tanrı anaları, kutsal rahipler, merhemli rahipler, şarkıcılar, müzisyenler, bu (tarafa) sürülmüştü. Tanrılarının vergilerini ve kurban merasimlerini ortadan kaldırdılar. Oradan Arinna kentinin güneş tanrıçasına ait gümüş, altın, tunç ve bakır güneş kursları ile sembolleri ve ince gömlekleri, tören elbisesini, gömleği, kurbanlık ekmeğini, libasyon şarabını alıp götürdüler. Besili boğalar, besili inek(ler), besili sığır(lar), besili keçi(ler) gasp edilerek götürüldüler. Nerik, Hursama, Kaştama, Şarişa, Himuwa, Taggašta, Kapiruha, Kammama, Zalpuwa, Karpuruha, Hurma, Dankuşna, Tapaşwa, Tarugga, İlaluha, Zihhana, Şipidduwa, Washaniya, Patalliya (gibi şehirlerde) sahip olduğunuz tapınakları Kaşkalılar yerle bir edip yıktılar ve sizin tanrı heykellerinizi (de) kırıp parçaladılar (CTH 375, KUB 17.21 Öy. II 4-27, Alp, 2001, 73; Murat, 2016, 40-41; Karauğuz, 2020, 111).

Anlatı, Kaşkalıların sebep olduğu şikayetlerle devam etmektedir. Aslında Kaşka saldırılarını engelleyemeyen kral çifti, kendi başarısızlıklarını geri plana iterek *“tanrılarla (kendilerine sunulacak hizmetlere engel olan, tapınakları yağmalayan, tanrılara ait olan her şeyi alan) Kaşkalıları”* karşı karşıya getirerek çaresiz kaldıkları

Kaška sorununu bertaraf etmeyi amaçlamışlardır. Kaşkalıların tacizlerini geri püskürtememeleri bir zafiyet göstergesi olmalıydı ki metnin tümü boyunca kral çiftinin bu sorunu neden çözmediği konu edilmeden, sorun sadece tanrılarla Kaşkalılar arasındaymış gibi gösterilmiştir.

Ayrıca, Arnuwanda-Aşmunikal bu dua ile sadece insanların tanrılara değil, tanrıların da insanlara ihtiyaç duyduğunu açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Tanrıların tapınaklarının yapılması, içinin çeşitli adaklarla donatılması, kurbanların çok zengin bir şekilde hazırlanması, tanrıların üzerindeki eskimiş eşyaların yenilenmesi, bayramlarının düzenli olarak kutlanması ve daha birçok hizmet için tanrılar da insanlara ihtiyaç duymaktadır. Duadaki *“kutsal rahipleri, rahibeleri, tanrı analarını, [merhemli] rahipleri, şarkıcıları, müzisyenleri, aşçıları, fırıncıları, çiftçileri ve bahçıvanları bölüştüler ve köle yaptılar ... Sonra ülkelerde artık hiç kimse siz tanrıların adını anmıyor. Sizin aylık ve yıllık kurbanlarınızı hiç kimse sunmuyor. Bayramlarınızı ve kurban merasimlerinizi (artık) hiç kimse yapmıyor, kutlamıyor”* (Alp, 2001, 73) şeklindeki ifade, tanrıların malı mülkü talan edildiği gibi, onlara hizmet edecek kimsenin de kalmadığına vurgu yapılmaktadır. Belki de bu gerekçe ile Kaška saldırılarından en çok zararı görecektarafın tanrılar olduğu düşünüldüğü için de onlardan yardım istenmektedir. Tanrı-insan ilişkisinde, bir tarafta güçlü olan ve memnun edilmesi gereken tanrılar bulunurken diğer tarafta, insanların yardımına ihtiyaç duyan tanrılar bulunmaktadır; *“Benim sana ihtiyacım varsa senin de bana ihtiyacın var (do ut des)”*.

Puduhepa'nın eşi III.Hattuşili için Arinna'nın güneş tanrıçasından şifa dilediği ve eğer iyileşirse ona hediyeler sunacağını vadettiği dua, krali dualara bir diğer örnektir.

“Ben hizmetçin Puduhepa bu sözleri sen hanım efendim, Arinna kentinin güneş tanrıçası, Hatti ülkesinin sahibesi, yerin ve göğün kraliçesine bir dua olarak takdim ettim. Arinna kentinin güneş tanrıçası, hanımefendim, dileklerimi yerine getir ve beni işit! Ölümlüler arasında bir söz vardır, (derler ki): ‘Doğum sandalyesine oturan kadının dileklerini tanrılar yerine getirirlermiş.’ Ben Puduhepa (da) doğum sandalyesinde oturan bir kadını ve senin oğlunun uğruna başımı koydum! Arinna kentinin güneş tanrıçası, hanımefendim dileklerimi (lütfen) yerine getir, senden istediğim şeyleri benden esirgeme! Kulun Hattusili’ye yaşama başışla! Kader tanrıçaları (ve) ana tanrıçaları ona uzun yıllar günler (ve) zindelik versinler! Sen merhametli tanrıça onu hayatta tut! Tanrıların toplantı yaptıkları yere bir ölümlüyü hiç kimse davet etmez. Şimdi toplantı yerinde tüm tanrılardan Hattusili için (benim yerime) sen yaşam iste! Senin dileğin samimi olsun! Arinna kentinin güneş tanrıçası, hanım efendim, senin dilediğin şeyleri hiç kimse reddedemez” (CTH 384, II 11-37, Karauğuz, 2020, 160-161. Ünal, 2014, 486-487).

Dua metni, tanrıların III.Hattuşili’ye ve kendisine uzun günler, aylar ve uzun yıllar vermesi için yaptıkları dualarla ve dualarının kabul edilmesi halinde onlara sunacakları hediyelerin neler olduğunu anlattıkları ifadelerle doludur. Puduhepa doğum yapan bir kadın olarak dua ettiğini, dualarının kabul edilmesi konusunda etkili olacağı düşüncesiyle devamlı vurgulamaktadır.

Bazı dualar, düşmanın bozguna uğratılması için yapılır. Ancak bayramları ihmal edilmiş bir tanrıdan böyle bir talepte bulunulmayacağına da farkında olan IV.Tuthaliya önce bayram kutlamadığı için tanrıdan af diler.

[ ] Tuthaliya şöyle dua eder: Sahibem Arinna kentinin güneş tanrıçasına karşı bir günah işledim. Sahibem Arinna kentinin güneş tanrıçasına gönül koydum. Fala müracaat etmeye başladığımda bayramları ihmal ettim. Ey Sahibem Arinna kentinin güneş tanrıçası sen bu bayramlar yüzünden bana

kızıysan Sahibem Arinna kentinin güneş tanrıçası ben tekrardan (bu konuda) özen göstereceğim. Düşmanı bozguna uğrat. Sahibem Arinna kentinin güneş tanrıçası bana yardım edeceksen düşmanı yeneceğim, senin huzurunda da günahımı itiraf edeceğim. Bayramları artık hiç ihmal etmeyeceğim. İlkbahar ve sonbahar bayramlarının yerini değiştirmeyeceğim. İlkbahar bayramını sadece ilkbaharda kutlayacağım ve sonbahar bayramını da sadece sonbaharda kutlayacağım. Tapınaklarda bayramları kutlamayı asla karıştırmayacağım” (CTH 385.9 Öy. 1-10, Karauğuz, 2020, 163-164).

Sadece panteonun ileri gelen tanrılarına değil, uhdesinde daha az sorumluluk barındıran tanrılar ile yer altı tanrılarına da gereken ihtimam gösterilmelidir ve Hitit arşivleri bu durumu doğrular örneklerle doludur.

II.Muwatalli'nin dualarında farklı tanrılara yapılacak olan kurban ve sunuların en ince ayrıntısına kadar anlatıldığı görülmektedir.

“Kahraman Hatti ülkesi kralı büyük kral Murşili'nin oğlu Hatti ülkesi kralı büyük kral tabarna Muwatalli şöyle (söyler): Eğer bazı sorunlar bir adamın vicdanına yük olursa, o tanrıya dua eder. Çatının üzerinde, güneş tanrıçasının karşısında üzeri örtülü iki hasır masayı koyar. O masalardan birini Arinna kentinin güneş tanrıçası için ve [bir] masayı erkek tanrılar için yerleştirir. Onların üzerinde [şunlar vardır]: Islak undan (bir) *tarna-* ölçüsünde 35 kalın ekmek, içinde yağla ince bal (karışmış) büyük bir çanak, şarap dolu 30 testi. Ve bunları [h]jazırlarken, kral çatıya çıkar ve göğün güneş tanrısının önünde eğilir” (CTH 381 I 1-9, Karauğuz, 2020, 137).

Dualar, kurban ve adak gibi sunular, kurbanı sunan ve kurbanı kabul eden arasında (birincinin ikinciye muhtaç olduğu, ikincinin birinciye lütufta bulunduğu) bağ kurma araçlarıdır.

Tanrılara yapılan krali dualara daha fazla örnek vermek mümkündür. Bütün bu dualar, kralın uzun ömürlü olması, ülkede sıkıntı, endişe, dert, tasa ve ayrıca hastalık, salgın olmaması, ordunun savaşlardan başarı ile dönmesi, insanlar arasında yalan, iftira, kötü sözün görülmemesi temaları üzerine kurgulanmıştır.

Tanrı-insan ilişkisi çerçevesinde gösterilen bütün bu çabalara rağmen yine tanrılar memnun değilse ya da tanrılar ülkeyi terk etmişse ve bunun sonucunda ülkede, sarayda ya da toplumda kötüye giden bir şeyler varsa yapılması gereken, çeşitli yöntemlere başvurarak tanrıların öfkesinin nedenlerini araştırmak olacaktır. Bu amaçla en yaygın olarak kullanılan araçlar “fallar ve rüyalar”dır.

Tanrının iradesini *fal aracılığıyla* (Orakel) öğrenmek

Kızgın olan tanrıları yatıştırmak ve tanrılarının öfkesinin nedenini öğrenmek için başvurulan en etkili yollardan biri fal (orakel)dır (CTH 561-582). Fal insanların tanrılardan açıklamalarını istedikleri sorulara cevaplar alabilmek için birtakım yöntemler aracılığına başvurmak suretiyle kullanılmıştır. Fal aracılığıyla öğrenme, fal aracılığıyla sorulan sorulara cevap bulmak anlamına gelen falcılık ve bu amaçla hazırlanmış fal metinleri, Hitit kraliyet ailesinin tanrılara karşı işledikleri suçların neler olduğunun anlaşılmasında oldukça detaylı bilgiler sunan belge grubudur. Tanrılara karşı işledikleri suçları bütün detayları ile anlattıkları ve bu vesileyle arındıklarını düşündükleri icraatlardır. Bu da sarayda dönen entrikaların ve gizli kalmış bütün sırların doğru bir şekilde açıklanması anlamına gelmektedir. Tanrılar insanların ne yaptıklarını ve düşündüklerini bildiği için yanlış beyan onları daha da öfkeli edebilir. Bu nedenle tanrının öfkesinin sorgulandığı fallarda itiraf niteliğinde “*ben tanrıya şu sözleri söyledim ya da ben tanrının şu bayramını yapmadım, tanrının bayramlarını*

ihmal ettim bu nedenle mi öfkelidir” sorusu sorularak cevap aranmaktadır.

Fal aracılığı ile tanrının öfkesinin nedeni araştırılırken, bazen sebebi bilinmiyor ve öğrenmek için çeşitli yollara başvuruluyor; bazen de kızgınlığın sebebi tahmin ediliyor ve tahmin edilen konu fallarla doğrulanıyor ve sorunun ortadan kalkması için tanrıya rüşvet veriliyor.

Arinna kentinin güneş tanrıçasının öfkelenmesi ve bayramlarının kutlanmasının geciktirilmesi hakkında bir fal sorusu (falda öfkenin biliniyor ve doğrulamak için soruluyor);

“Arinna kentinin güneş tanrıçasının tapınak içinde kızması (konusu) [fal vasıtasıyla tespit edilmesine] gelince, (durumu) fal ile öğreneceğiz. Bayramların ihmal edilmesi meselesi ve (bunun sonucunda tanrının) kızması fal vasıtasıyla tespit edildi. Sözü (ortaya) koyacağız. İhmal edilmiş bayramların kefareti ödeneceğiz. Kefaret ve bedeli ne ise ödeyeceğiz. Taahhüt olarak bir adamı göndereceğiz. Ardından kefareti vereceğiz. (Ey) tanrı senin ruhun bundan dolayı tatmin olacak mı? O günde sen önümüzde yürümeyecek misin? (Fal) olumlu olsun. Taht tanrısı yükseldi, büyük günahı, somun ekmeğini ve adak sıvı kabını aldı. Tanrının tüm ruhu için (fal) olumsuz olsun” (KUB 22. 57 Öy.1-10, Karauğuz, 2021, 79).

Hatti kenti fırtına tanrısı, Hatti kenti koruyucu tanrısı ve Hatti kenti savaş tanrısının kızgınlığının nedeni hakkında fal sorusu (öfkenin nedeni sorgulanıyor);

“Hatti kenti fırtına tanrısı, Hatti kenti koruyucu tanrısı ve Hatti kenti savaş tanrısı tapınaklarında (olmuş) herhangi bir şey için kızdıysa talih falı olumlu olsun. Taht yükseldi, tüm ruhu ve gücü aldı ve onları fırtına tanrısına verdi. (Fal) olumsuz olsun.” “(Fal alametlerinin) olumsuz olduğu meselesine gelince, tapınak adamlarını sorgulayacağız. Onlar ‘aylık bayramların üç takımı ihmal edilmiştir’ dedi” (KUB 58.64 (+) KBo 53.108 + KBo 57.127b (+) 127c (+) 127(a) + KUB 16.30 + KUB 16 82 I 1-5; IV 9-10 Karauğuz, 2021, 83).

Tanrılarla doğrudan iletişime geçerek öfkelerinin nedenini ve isteklerinin ne olduğunu sordukları rüya aracılığıyla öğrenmek

Tanrı ile doğrudan iletişime geçildiğine inanılan *rüya*, tanrının iradesini öğrenmek için başvurulmuş en etkili yollardan biridir. Rüya aracılığıyla iletilen “tanrının uyarıları, istekleri, şikayetleri, emirleri” dikkate alınmalı ve gereği yapılmalıdır (CTH 583-590). Rüyada tanrı ile iletişime geçmek sıradan bir rüya görerek gerçekleştirilecek bir durum değildir. Ancak acil bir konunun araştırılması gerektiğinde istiareye (Hititçe şuppa šeş/temiz, kutsal uyku) (Ünal, 2013, 480) yatılacak, diledikleri mesaj yerine ulaşıncaya kadar beklenecek ve rüyayı gören kişi tanrıdan aldığı emirlere göre hareket edecekti (Ünal, 2013, 479). Yaşadığı ruhsal sorunlar yüzünden kendi ifadesi ile “bütün yıl boyunca hasta olan” Kantuzili suçunun ne olduğunun rüya ya da fal aracılığı ile kendisine söylenmesini istemektedir.

“Şimdi tanrım kalbini ve ruhunu bana açsın. Suçum ne ise bana günahlarımı [söylesin ki] ben de hatamı kabul edebileyim. Tanrım bana rüyada söylesin. Tanrım bana kalbini açıp suçum ne ise söylesin ya da güneş tanrısının rahibi karaciğer falı(nı yorumlayarak) bana söylesin ve tanrım tüm kalbiyle [en içteki ruhunu] bana açsın ve bana günahlarımı anlatsın ki onları tanıyabileyim” (KUB 30.10 Öy. 24-28).

Kantuzili, içine düştüğü ruhsal sıkıntıların ve muzdarip olduğu hastalıkların nedenini “*Tanrım bana rüyada günahlarımın ne olduklarını söylesin ki onları kabulleneyim...*” diyerek rüya aracılığıyla öğrenmek istemektedir (Ünal, 2013, 481). Tanrılara karşı suç oluşturacak herhangi bir şey yapmadıklarını çok sade bir dille, oldukça açık şekilde ve ikna edici bir üslupla açıklamalarına rağmen tanrılarının neden

kızgın oldukları sorusu kendi taraflarında yanıtızdır. Bu nedenle ilahi bir iletişim aracı olarak kabul ettikleri rüya ile belki de kendilerinin bilmediği ancak tanrılarda saklı olan suçlarını öğrenmeleri mümkündür.

II.Murşili'nin veba duasından, vebanın sebebini biliyor olmasına ve bunu en açık şekilde ifade etmesine rağmen, çok çeşitli yöntemlerle (dualar, fallar ...) salgının sebebini defalarca sorguladığı anlaşılmaktadır. Başvurduğu bir yöntem de rüya aracılığıyla salgının sebebini ve çözümünün kendisine bildirilmesidir: “*Bana bir kefarete ödetmek (istersen) rüyada bana söyle!*” (CTH 378.1; KUB 14.8 Ay. 35-36)

II.Murşili, babasının suçu ile yüzleşip tanrılara bu konuda gerekli itirafları yaptıktan sonra, Hatti ülkesinde yaşayan ve veba ile cezalandırılan suçun oluşumunda katkısı olabilecek her kim varsa tanrılarının rüya aracılığıyla onları “tanrı adamı”na bildirmelerini istemektedir.

“(Ey) tanrılar, suçumuzu değerlendirin (ve) ‘tanrı adamına (LÚDINGIR^{LIM}-miyanza)’ (rüya ile) bildirin ve o söyleyin ya da yaşlı kadınlar veya kahinler bunu rüyada görsünler” (KUB 24.4 +30.12 Vs. 10-12). Tanrılara dair yapılan bütün çabalar rağmen yine de ülkede istenmeyen durumlar söz konusu ise kayıp tanrıyı bulmak için yapılan ritüellerden (kayıp tanrı mitosları /mit-rit bir arada) başka, kendi habitatlarına çekilen tanrıları çağırmak için yapılan bir başka ritüel uygulama da “tanrıları çağırma ritüelleri”dir.

Tanrıyı çağırma ritüelleri...

Birçok versiyona sahip olan kaybolan tanrının geri döndürülmesi için yapılan ritüel uygulamalarını içeren Hatti kökenli “**Kaybolan Tanrı Telepinu Mitosu**”ndan farklı olarak; Hitit çiviyazılı arşivlerinde, tanrıları çağırmak amaçlı olarak hazırlanmış ve “**ANA KASKAL**(^{MEŞ}) **huittiya-** “yollara çekmek/çağırmak” ifadesi ile formüle edilmiş birçok ritüel metin bulunmuştur. Özellikle kader tanrıları ve ana tanrıçalar (MAH ve Gul-šeš tanrıları ile “Zukki ve Anzili”nin) ile sedir tanrılarının (DINGIR^{MEŞ} LÚ^{MEŞ} GIŞ^{ERIN}-aş) çağırılmaları için yapılan iki büyük ritüel çağırma ritüellerinin (Evokationsrituale) uygulandığı hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir.

Bu tanrılar nereden çağırılıyor?

Tanrılar, genellikle kurban malzemeleri ile çizilmiş/çizilerek hazırlanmış yollar kullanılarak ikâmetgahlarından, yani, yeraltından, su kaynaklarından, denizden, ırmaktan, ateşten, çayırdan, dağdan, gökyüzünden, çukurlardan ve isimleri uzunca listeler oluşturan çeşitli şehirlerden ya da düşman ülkesinden çağırılmaktadırlar.

“... ve [sonra] tanrılar kral ve kraliçeye sağlık çevirin (verin), erkek sedir tanrıları her zaman neredeyse, gökyüzünde, yeraltında, dağlarda kaynak[larda], Mitanni ülkesinde, Kinza ülkesinde Tunip [ülkesinde], Ugarit ülkesinde, Zinzira ülkesinde, Tunapa .... her zaman (bulduğunuz) büt[(ün ülkeler)]den Ha.ti ülkesine [(şimdi geri)] [gelin]” (KUB 15.34 I 49-65).

Ortaköy/Şapinuva arşivinde de aynı amaçla hazırlanmış ritüeller bulunmaktadır. Bunlardan baş tarafı kırık olan bir “çağırma/çekme ritüeli”nde de (Or.90/290) tanrılar aynı şekilde birden fazla yerden, dağlardan, nehirlerden, kaynaklardan, denizden, gökyüzünden çağırılmaktadırlar. Bu metinde tanrıları çekme ile ilgili ifadeler şöyledir;

“EGIR-an-da-ma ma-a-an DINGIR^{LUM}

HUR.SAG^{MEŞ} “dağlar

İD^{MEŞ.HIA} “nehirler”

TÚL^{MEŞ H1.A}-na-az “kaynaklar”

a-ru-ú-na-a “deniz”

ne-pí-ša-az “gökyüzü

hu-it-ti-ia-an-zi”

“Ve arkasından tanrıyı, dağlardan, nehirlerden, kaynaklardan, denizden, gökyüzünden çağırıldıkları zaman ...”

Ayrıca Ortaköy/Şapinuva’dan bir diğer ritüel metinde; Tanrı Éa, Tanrı Damkinna, ana tanrıçalar, kader tanrıçaları (ve) insan vücut kısımlarının ana tanrıçaları, **Şulupaşsi** şehrinden çağırılmaktadır.

“Tanrı Éa, Tanrı Damkinna, ana tanrıçalar, kader tanrıçaları (ve) insan vücut kısımlarının ana tanrıçalarını Şulupaşsi şehrinden böyle çağırırlar/çekerler: 1 hasırdan sepet Tanrı Éa, Tanrı Damkinna için, 1 hasırdan sepet, ana tanrıçalar (ve) kader tanrıçaları için [ ]....” (Or.94/136 I 1-4).

Gerek Boğazköy/Hattuša’dan ve gerekse Ortaköy/Şapinuva’dan ele geçen bu türdeki ritüel metinler incelendiğinde, çağırma ritüellerinde genel olarak benzer kuralların uygulandığı ve ritüelin belli bir şemaya uygun olarak düzenlendiği görülmektedir.

Bir çağırma ritüelinde ritüel işlemler nelerdir?

Metin ritüeli icra edecek olan görevlinin (^{LÚ}AZU, ^{LÚ}patili, ya da ^{LÚ}purapşi), ritüelin amacına uygun şekilde tanrıları gittikleri yerlerden çağırması ile başlar.

“^{LÚ}AZU (büyücü rahip), tanrıları se[kiz]? yoldan, çayırdan, dağlardan, ırmaklardan denizden, su kaynaklarından, ateşten, gökyüzünden, yeryüzünden çektiğinde (çağırıldığında)...” (Reyhan, 2016, 4-18; KUB 15.34 I 1-3).

Mevcut belgelerde çağırma ritüellerine konu olan tanrılar şunlardır;

Nerik şehrinin Fırtına Tanrısı”nı geri döndürmek için yapılan ritüel,

Telepinu mitosunda “Tanrı Telepinu”yu çağırma ritüeli,

MAH ve Gulšeş tanrıları” ile “Zukki ve Anzili”nin ritüeli,

Sedir tanrıları”nın (DINGIR^{MEŞ} LÚ^{MEŞ} GIŞERIN-aş) çağırıldığı ritüel,

Niniveli İŞTAR”ın çağırıldığı ritüel,

Hamri mabedinin Fırtına Tanrısı” ile “Hepat” ve onun çevresindeki tanrılardan –

Şarruma, Tenu, Yedi “Tanrı, İşu ve Tiyabendi”nin çağırıldığı ritüel,

^dLAMMA ^{KUŞ}Kurşa”nın çağırılması ile ilgili bir ritüel,

Fethedilen ülkelerin tanrıları”nın çağırıldığı bir ritüel (Rahip Anniwiyanni ritüeli),

Hepat, Teşup, Aa, baba tanrılar ve tanrıçalar, sedir tanrıları”nın çağırıldığı bir ritüel,

NÍG.BA ^dU”nun ritüeli

Purapşi rahibi Ammihatna, Tulpi ve Mati”nin tapınağı kirlilikten arındırmak için düzenlediği ritüel

Damkinna.

Ritüelde kullanılan ve ritüelin amacına uygun olarak seçilen malzemeleri iki grupta sınıflandırmak mümkündür;

1-Tanrıyı teskin eden, rahatlatan ve onları cezbeden “büyü malzemeleri”

GIŠPÈŠ “incir (ağacı)”

GIŠSE₂₀-ER-DUM “zeytin ağacı”

galaktar ve parhüna

GIŠšamma “susam”

GIŠGEŠTIN “üzüm asması, şarap”

DIM₄ ”malt”

BAPPIR “bira için bir bahar, bira ekmeği”

ZÍZ “ kızılca buğday”

LÁL “bal”

Ì.NUN ”eritilmiş tereyağı”

Ì.DÜG.GA “güzel kokulu ince bir yağ”

2-Tanrıları çağırma işleminde kullanılan “çekme/çağırma malzemeleri”

haranaš/ÁMUŠEN pattar “kartal kanadı/tüyü”

partawar “kanat, kuş tüyü”

pattar ”kanat, kuş tüyü”

SÍG “yün”

SIĞhuttulli,

SIĞkišri

SÍG ZA.GÌN “mavi yün”

SÍG.SA₃ “kırmızı yün”

TÚGI kureššar “başlık”

TÚG.BABBAR “beyaz elbise”

Öncelikle ritüelin amacına uygun olarak, tanrıları döndürmek için sembolik olarak yollar ve yol ayrımları yapılır, bu yollar tanrıların sevdiği ve geri dönmelerinde ikna edici olduğu düşünülen yağ, bal gibi yiyeceklerle ve güzel kokulu içeceklerle yapılır.

[...]apa, bal, yağ ve güzel kokulu ince yağ ile yollar [(ve yan yo)]
yaparlar...” (KUB 15.31 II 34-35).

Tanrıların sevdiği malzemelerle çizilen yollara ilaveten yan yollar yapılır. Ve tüm yollar ayrıca cazip malzemelerle (yağ, bal, lapa, ekmek çeşitleri, şarap ...) donatılır: Yollara yağlar dökülür, tanrının geliş yollarını kolaylaştırmak için, ballar dökülür öfkeli sözlerin yerini güzel sözlerin alması için. Kullanılan her malzeme tanrının dönüşüne yardımcı olması için özenle seçilmiştir.

“... Sonra hasırdan bir masanın *kureššar* bezini aşağı çekerler ve onunla yolu yaparlar ve *kureššar* bezinin önünde lapadan bir yol çizerler, lapadan yapılmış yolun bir tarafına baldan bir yol çizerler, diğer tarafına ise sıvı yağla karıştırılmış şarapla bir yol çizerler” (KUB 15.34 I 21-25).

“...[(ve) yol için bir ince ekmek] ve yan yol için bir ince ekmek parçalar...”
(KUB 15.31 II 36).

Tanrıların dönüşü için sadece yollar yapmak ve yolları donatmak yeterli değildir. Tanrıların dönüşünü kolaylaştırmak için de yolları her türlü engelden temizlemek gerekmektedir. Tanrıların ayaklarına çalı değmesin, taş değmesin, onların dönüşüne dağlar da nehirler de engel olmasın.

“... (Büyücü rahip) şöyle dua eder: ‘Erkek sedir tanrıları bakın ben size *kušiši* kumaşından *kureššar* bezi ile yollar hazırladım, ben size lapa ve güzel kokulu

ince yağ hazırladım. Şimdi siz oraya yürüyün. Sizin ayaklarınıza çalılık girmesin (değmesin) ve sizin ayaklarınız taşlara basmasın. Ve sizin önünüzde dağlar düzleşsin, sizin önünüzde [nehirler] aşılınsın. (Sonra) ince ekmeçleri parçalar, tatlı ekmeği döker ve libasyon yapar ve (şöyle) der: 'Güçlü erkek sedir tanrıları yolları ye[sinle]r (ve) içsinler, onlar doya doya yesinler (ve) kana kana içsinler...' "Tanrılar yolları yesinler ve içsinler, onlar tıka basa yesinler ve içsinler ve kral ile kraliçeye içtenlikle geri dönsünler"..." (KUB 15.34 I 40-49).

Tanrılar, yol kullanmadan sadece "çekme malzemeleri" vasıtası ile de çağırılır. Bir çekme/çağırma ayininde, kırmızı yün, bir koyunun bir tutam yünü, bir başlık (kureşşar) ya da kartal tüyü gibi çekme malzemeleri kullanılmıştır.

"...Ve tanrıların çağırılmasına geçilir. Onu (tanrıyı) kırmızı bir yün, (bir koyundan) bir tutam yün ve bir başlık kullanarak çeker, bir kartal tüyü ile gönderir[(ler)] (uyandırır)..." (KUB 15.31 I 33-35).

Bazı ritüellerde ayin eylemlerine dualar ve yalvarmalar da eşlik etmektedir ki bunlar tanrıyı ikna etmenin en etkili yoludur. Tanrılara yalvarılırken, onları hangi nedenlerden dolayı çağırdıkları da vurgulanır.

"... Bundan sonra biz sizi majestelerinin iyiliği için çağırıyoruz ve size yalvarıyoruz, dua ediyoruz ve size en iyi, en temiz kurbanı getireceğiz ..." (KUB 15.31 I 46-55).

Tanrılar için yapılan yolların sayısı da farklılıklar gösterir üç yol, yedi yol, sekiz yol, dokuz yol gibi.

"...Büyücü rahipler tanrıları sekiz yoldan, çayırdan, dağlardan, nehirlerden, denizden, kaynaklardan, ateşten, gökyüzünden çağırınca ..." (KUB 15.34 I 1-3).

"... ve o tanrıyı dağlardan, nehirlerden, denizden ve yedi yoldan çeker ve (şöyle) söyler: ..." (KBo 23.1 I 17-18).

Yolların sayısı ritüel içerisinde tanrıların kaç kez çağırıldığını gösterir ve her bir çağırma için ayrı ayrı ayinler yapılır. Tanrıların birkaç defa çağırılmalarının sebebi, yapılan çağırma duymamaları ile ilgili olmalıdır. Bu nedenle tanrılar duyana kadar ve duyduklarında da geri gelene kadar çağırma işlemleri devam edecektir.

"...Her zaman (olduğunuz) yerden (buraya) gelin. Siz ilk defasında duymazsanız, ikinci defasında duyarsınız, siz ikinci defasında da duymazsanız, üçüncü defa (olmadı) dördüncü defa (olmadı) [beşinci defa (olmadı) altıncı defa (yine olmadı) yedinci defada duyarsanız, (o zaman) geliniz ..." (KUB 15.34 II 33-36)

Bütün bu uğraşların sonrasında tanrıdan beklentiler sıralanır. Örneğin,

Büyü ile kirlenmiş bir evin arındırılması,

"... Şimdi bu evdeki kötü söz, yalan yere yemin, cinayet, lanet, beddua, şiddet, gözyaşı (ve) günah serbest kalsın (çıksın)" (KUB 7.41 I 17-19).

Ya da kurban sahibine tanrıların dostluğunun sağlanması,

"... (Şimdi) bu kötü insandan ayrılın ve kurban sahibinin evine geri gel[in ve ona hayat] sağlık, çeviklik, uzun yıllar, tanrıların memnuniyetini, tanrıların dostluğunu, ruh parlaklığını (verin) erkek çocuklar, kız çocuklar, torun ve torun çocukları ve[rin]" (KUB 15.31 I 46-55).

Veya Hatti Ülkesi'nden salgının ve istenmeyen pek çok durumun kaldırılması.

"Bak siz erkek sedir tanrıları için ben ayağımıza ekşi ekmeç (ve) peynir döktüm. Şimdi düşman ülkesinden geri dön ve düzen içindeki mükemmel Hatti ülkesine geri dön. Kötülüğü, kötü hastalığı, hummayı, kötü salgın hastalığı, (zararlı) uğraşı, kötü sağlık durumunu ... Hatti ülkesinden tamamen kaldır..." (KUB 15.34 II 43-48).

Ayrıca, çağırma ritüellerinde tanrıdan beklentiler, analogi büyü yapılarak da istenmektedir. Kral, kraliçe ve Hatti ülkesinin tanrılar tarafından sevilmesi isteği böyle bir büyü ile dile getirilmiştir.

“... O kırmızı yünle sıvı yağ serper ve şöyle (der): (bu) mesele kırmızı yüne nasıl parlaklık verdiyse erkek sedir tanrıları (onların) vücutlarına öyle parlaklık versin. Bu güzel kokulu yağ tanrılar tarafından nasıl seviliyorsa kral, kraliçe ve Hatti ülkesi de tanrılar tarafından öyle sevilsin...” (KUB 15.34 II 26-31).

Kuş Kurbanı

Tanrıları çağırma ritüellerinde, tanrıları yollara çağırarak için yaptıklarını ifade ettiğimiz bütün bu işlemlerden sonra, ritüelin gücünü arttırmak için kuşların yakılarak (warnu-) ya da kanları akıtılarak (şipant-) yeraltı tanrılarına sunulduğu ayinlere geçilir.

Kuzey Suriye bölgesine ait olan ve Hurriler aracılığı ile Anadolu'ya taşınan bu çeşit ritüellere ait metinler, Hattuşa ve Şapinuwa arşivlerinde de geniş yer tutmuştur. Tanrıları çağırma ritüellerinde tanrılar sadece yerden, gökten, ateşten, nehirden, dağdan, düşman ülkesinden değil, yeraltından da çağırılmaktadır. Çünkü tanrılar “kirlilik” (öfke, kin, lanet vb) sebebi ile ülkeyi, kenti ya da tapınağı terk etmişlerdir. Bu kirliliğin ise ancak yeraltı tanrıları tarafından yeraltının derinliklerine hapsedilmesi mümkündür. Bu sebeple ritüelin amacına ulaşması için yeraltı tanrıları da sevdikleri kurbanlarla memnun edilmelidir. Kuşlar bu amaç için seçilmiş en iyi kurbandır; ancak, tek kurban çeşidi değildir. Yeraltı tanrılarına kuşlardan başka domuz, keçi, koyun gibi hayvanlar ve çok çeşitlilik gösteren yiyecek ve içecekler ile çeşitli objeler sunulmaktadır.

Yeraltı tanrıları için neden özellikle kuşlar seçilmiştir

Bir ritüel metinden kuşların, fırtına tanrısı tarafından yeraltı tanrılarına sunulması için gönderilen bir kurban çeşidi olduğu, anlaşılmaktadır.

“Sonra üç kuş alır; iki kuşu Anunnaki'ye (yeraltı dünyası tanrılarına) bir kuşu da çukur tanrısına libasyon yapar ve şöyle söyler...size bir sığır veya bir koyun sunulmadı. Fırtına tanrısı sizi kara toprağın içine sürdüğünde, size bu kurban bağışını belirledi” (KUB 7.41 IV 30-32).

Kuş kurbanı, metinlerde açık bir şekilde ifade edilmese de yeraltı tanrılarına yöneliktir. Kuş kurban edilmesi bir arınma ritüeli işlevine sahiptir: Kuşlar kurban edilir, yeraltı tanrısı çağırılır, kirlilik toprağa hapsedilir.

Neden kuşlar tercih ediliyor şeklindeki soruya “Gökteki güneşin ufuk çizgisinden sonra yeraltına inmesi gibi, kuşların da güneşi izleyip yeraltına indiğinin ve yeraltı tanrıları ile iletişime geçtiğinin ve bu suretle de yeraltı tanrılarının sevdiği kurbanlar arasında yer aldığı ve ayrıca kuşların uçabilme özelliklerinden dolayı fiziki ve ruhani dünya arasında aracı/aktarıcı rolleri bulunduğunun düşünülmesi, onların yeraltı kurbanı olarak seçilmelerinde etken olmalıdır” şeklinde Hitit zihin dünyası ile de örtüşen yorumlar yapılmaktadır.

Çağırma ritüellerinde yeraltı tanrıları (eski tanrılar/Anunnaki) da doğal olarak ikametgahları olan yeraltından çağırılmaktadır. Bu tanrıların çağrıya cevap vermeleri, çağırıldıkları yere gitmeleri ve sunuları kabul etmeleri de yere kazılmış “kurban çukurları” aracılığı ile sağlanmaktadır. Metinlerde bu kurban çukurları için en sık kullanılan ifade *apí* (=çukur)'dir (HW, 26). Bu çukurlara, insanla yeraltı tanrıları arasında bağlantı kurduğu için, doğüstü bir anlam yüklenmiş ve ^d*apí* olarak

tanrılaştırılmıştır.

Bu çukurlar,

- Kirliliklerin kuşlara, bir domuz yavrusuna ya da başka bir hayvana veya herhangi bir objeye hapsedilerek yeraltı tanrılarına gönderilmeleri için bir **kanal**,
- Yeraltı tanrılarıyla iletişimi sağlamak için bir **yol**,
- Dünyalar (yeraltı ve üstü) arası geçişi sağlayan bir **kapı** vazifesi gören imgelerdir.

Belgelerden, *apí*-nin yapılmasında, DÜ- “(çukur) yapmak”, *kinu*- “(çukur) açmak”, *pad*- “(çukur) kazmak” gibi fiillerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu çukurların nasıl açılacağı konusunda da bilgi verilmektedir: Elbise iğnesi bir çukur açma malzemesi olarak görülmektedir.

“... Ve o hemen bir kazma alır ve (yeri) kazar...” onun arkasından bir tudittum (delikli elbise iğnesi) alır ve bununla kazar. Bundan sonra da bir şatta aleti, bir kürek ve bir huppara kabı alır...” (KUB 15-31 II 12-14).

Çukur açmak için kullanılan bir diğer malzeme de “GİR=hançer” dir (HW, 274).

“Tanrı Anunnaki’nin önünde hançerle bir çukur (dApí) kırar (açar)” (KBo 10.45, 22).

Görüldüğü üzere, birçok ayinin peş peşe sıralandığı, duaların, yakarmaların ritüele eşlik ettiği, kullanılan malzemelerin miktar ve çeşitlilik bakımından üst düzeyde olduğu bu türdeki ritüeller, iki arınma ritüelini ve bu ritüellere ait uygulamaları içermektedir.

- Tanrıları geri döndürmek için **“yollar yapmak”**,
- Tanrıları arındırması için eski tanrılarla irtibat kurmak için **“çukurlar açmak.”**

Yeraltı dünyası kirliliğin hapsedilebileceği en güvenilir yerlerden biridir.

Ritüel metinlerde kirliliğin insanın vücudundan çıkarılıp, kara toprağın derinliklerine gönderilmesi bütün aşamaları ile tasvir edilmiştir.

“(Kirliliği) el bileği parma[klara verdi], parmaklar tırnaklar[a verdi], tırnaklar kara topr[ağa (yeraltına)] verdi, kara toprak güneş tanrıçasına [götürdü], güneş tanrıçası denize götür[dü]...” (KUB 33.66 II 3’-8).

Tanrı Telepinu mitinde de yeraltında tanrının öfkesine neden olan kirliliği saklayan yedi büyük fiçı bulunmaktadır.

“Bekçi yedi kapıyı açtı, yedi sürgüyü çekti. Aşağıda, kara toprakta tunçtan yedi fiçı duruyordu kapakları kurşundan, kilitleri demirdendi. İçlerine ne girerse tekrar çıkamazdı, orada kaybolurdu. Onların Telepinu’nun öfkesini, gazabını, saldırganlığını ve sinirini almasına izin ver ki bir daha geri gelmesinler” (KUB 17.10 IV 14-19).

Büyücü Maštikka’nın aile içi kavgalara karşı yaptığı ritüelinde de kirlilik kazılan çukurlara hapsedilmektedir.

“Yaşlı kadın domuz yavrusunu alır, onu onların (kurban sahiplerinin) üzerinde tutar ve şöyle söyler: ‘bak bu ot ve tahıl ile beslenmiş (domuz) nasıl gökyüzünü (bir daha) göremeyecekse ve sonra domuz yavrularını (bir daha) göremeyecekse, iki kurban sahibi de kötü lanetleri aynı şekilde görmesinler’, (sonra) domuz yavrusunu onların üzerinde çevirir sonra onu öldürürler, yeri kazarlar ve domuz yavrusunu (kazdıkları çukurun) dibine koyarlar, şarap sunarlar, (onları) toprağın içinde tutarlar...” (KBo 39.8 Vs.II 44-54).

Çivi yazılı belgelere göre de çukurların içine tanrı sunularından başka yeraltı

tanrılarının yukarı çıkabilmeleri için bronz bir merdiven yerleştirildiğini; çağrıları duyabilmeleri için bakır bir kulak koyulduğunu belgelerden öğrenmekteyiz (Collins, 2002, 224-241).

Bilim adamları bu metinlerde anlatılan kurban çukurlarının arkeolojik kanıtlarının bulunamayacağı düşüncesinde olmalarına rağmen, Şapinuwa’da Ağılönü kutsal alanında yapılan arkeolojik kazılarda çok sayıda kurban çukuru bulunmuştur. Bu çukurların içinde ele geçen hayvan kemikleri ve özellikle yanmış kuş kemikleri, tırnak ve gagaları kurban ritüellerinin arkeolojik delilleri olarak kabul edilmektedir. Bu alandaki kurban çukurları, çiviyazılı metinlerde yeraltı/öte dünya tanrılarıyla “iletişime geçilen çukurlar” olarak ifade edilen *api-*’lerin arkeolojik kanıtlarıdır.

Ağılönü kurban çukurları

Ağılönü kurban çukuru, domuz iskeleti

Şapinuwa/Ağılönü kurban çukurlarında bulunan kuş kemiklerinin analizi sonucu, yeraltı tanrılarına sunulan kuşların, dove/pigeon (=güvercin), partridge (=keklik), finch (saka), goose sized bird (= kaz boyutunda bir kuş),turdus/galerida (turdus sp=ardıç, galerida sp.=tepelı toygar) olduğu belirtilmektedir (Pişkin, 2024, 314).

Sonuç

Tanrının öfkeyle (kirlilik) ülkeyi terk etmesi sonucu ortaya çıkacak olumsuzluklar, sadece bir kişiyi ya da bir grubu değil, bütün ülkeyi etkileyecektir. Bu nedenle tanrıların kaybolmasının ya da ülkeyi terk etmesinin önüne geçmek için yapılan yoğun, kapsamlı, çok katımlı, zengin sunulu, bazen günlerce süren ve tanrıların istediği şekilde düzenlenen çeşitli aktiviteler (bayramlar, dualar, adaklar...) ile onları geri döndürmek için yapılan ritüeller daha anlaşılır olmaktadır.

Ayrıca, Şapinuwa-Ağılönü’nde bulunan bir majeste mektubu “**yol vasıtasıyla arınmanın tabletleri**” (*TUP-PA^{HLA} KASKAL-az hu-i-it-ti-ia-u-ua-aş*) ve “**yol vasıtasıyla temizlenmenin tabletleri**” (*TUP-PA^{HLA} KASKAL-az şu-up-pí-ia-ah-hu-u-nu-uş*)” konusunu içermektedir. Bu tabletler her daim hazır olarak bekletilmektedir. Ve söz konusu tabletler, ritüellerin uygulanacağı zaman majestenin görevlendirdiği iki kişi tarafından ritüelin yapılacağı yere acil bir şekilde gönderilecektir. Tabletleri götürme işini de bir kurye (^{LU}ANŞE.KUR.RA/atlı adam, seyis) yapacaktır. Majestenin direktiflerini içeren bu mektup, Hitit toplumunda etkin olan ritüel çabanın devlet destekli yönünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Ritüeller, çıktığı topluma ait, o toplumdaki sorunların ne olduğunun saptanmasında belirleyici, sorunların uzaklaştırılmasında çözüm aracı, kral ve kralıçeden, sıradan bir insana kadar herkese dokunabilen, insana doğumundan ölümüne eşlik eden pratiklerdir. Aslında ritüeller, dünyevi yaşantıya doğa üstü güçlerin müdahalesidir, dahil olmasıdır.

Şimşek çakmasını, öfkeli fırtına tanrının gürültüsüyle; kıtlığı, kuraklığı bereket tanrısının kayboluşuyla; vebayı, kızgın bir tanrının verdiği cezayla açıklayan bir toplumda ritüeller hayatın kendisidir, bütünüdür.

Kaynaklar ve Kısaltmalar

- Alp, Sedat, (2001), *Hitit Çağında Anadolu, Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara.
- Bo: Boğazköy kazılarında bulunmuş ve neşredilmemiş tabletler.
- CTH: Laroche, E., 1971, *Catalogue des Textes Hittites*, Paris.
- Colins, Billie Cean, (2002), “Necromancy, Fertility and the Dark Earth: The Use of Ritual Pits in Hittite Cult”, *Magic and Ritual in the Ancient World*, Leiden-Boston-Köln, 224-241.
- Hoffner, Harry Angier, (1990), *Hittite Myths*, Atlanta, Georgia.
- HW: Friedrich J., 1952, *Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg.
- Karağuz, Güngör, (2015), *Hitit Mitolojisi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015.
- Karağuz, Güngör, (2020), *Hitit Duaları ve Kil Kitapları, “Bin Tanrı” İçin İlahi ve Münacatlar*, Çizgi Kitabevi, Ankara.
- Karağuz, Güngör, (2021), *Hitilerde Fal ve Kehanet, Kuş, yılan, Karaciğer, Talih Falı ile Kehanet Kil Kitapları*, Konya.
- KBo: Keilschrifttexte aus Boğazköy, Berlin 1954 vd.
- KUB: Keilschrifturkunden aus Boghazköi, Berlin 1921 vd.
- Murat, Leyla, (2016), *Anadolu'da Kaşkalar*, Hel Yayınları, Ankara.
- Or. Ortaköy kazılarında bulunmuş tabletler.
- Pişkin, E., (2024), “Birds in Hittite Sacrifices: Zooarchaeological Finds from Ağılönü, Şapinuwa”, Şapinuwa'ya *Adanmış Hayatlar: Aygül Süel ve Mustafa Süel Armağan Kitabı*, Ankara, 311-318
- Reyhan, Esmâ, (2012), “Eskiçağ Anadolu Mitoslarından Bir Örnek: Hititlerde Kayıp Tanrı Telepinu Mitosu”, Ömer Çapar'a Armağan, Hel Yayıncılık, Ankara, 245-259.
- Reyhan, Esmâ, (2016), “Hitit Kültür Dünyasında Bayram Ritüelleri”, *Turkish Studies*, Vol. 11/16, 89-114.
- Singer, Itamar, (2002), “Kantuzzili The Priest and The Birth of Hittite Personal Prayer” P. Taracha (ed.) *Silva Anatolica, Anatolian Studies Presented to Maciej Popko on the Occasion of His 65th Birthday*, Warsaw, 301-313.
- Ünal, Ahmet, (2003), *Hititler Devrinde Anadolu II*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Ünal, Ahmet, (2014), Ahmet Ünal, *Eskiçağ Anadolu Toplumlarında Puduhepa ve Zamani Kadın Anayanlı Bir Hitit Kraliçesi*, Hitit Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, Çorum.
- Ünal, Ahmet, (2013), “Hititlerde Rüya”, *Hititler, Bir Anadolu İmparatorluğu, Yapı Kredi Yayınları* (Ed. M.D.Alparslan- M.Alparslan), İstanbul, 476-490.
- Ünal, Ahmet, (2016), *“Hititçe-Türkçe, Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük, Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luwicesi, Çivi Yazısı Luwicesi ve Palaca Sözcük Listeleriyle Birlikte”*, Bilgin Yayınevi, Ankara.

Extended Abstract

In ancient societies, people believed that any negative situation in the country (famine, drought, flood, epidemic in the army, any kind of disease, curse at home...) was caused by an angry god. The cause of the disaster was attributed to the angry gods leaving the country, city or temple or withdrawing to their own domains (mountains, seas, sky, underworld etc.) and not caring about anything that went wrong. In the Hittite cuneiform archives, a large number of documents have been identified that include myths designed to find lost gods (lost god myths) and rituals performed to call the gods who retreated to their own habitats (rituals of calling the gods). In both cases, the cause of the anger and resentment of the gods was accepted as magical contamination (=papratar) and this situation was reflected in the cuneiform tablets. Therefore, “rituals of calling the god” and “rituals of finding the lost god” are a “purification/cleansing ritual” performed to save the god from anger and grudge. The country's lifeblood is agricultural activities, which are the most affected by the angry gods leaving the country. In societies whose economies were based on agriculture, royal intervention was necessary to take precautions against this situation. The fact that the chief god of the Hittite pantheon was “Tešup”, responsible for the storm, and that there were many gods responsible for natural events in the pantheon is a natural consequence of this necessity. One of these gods is Telepinu, the son of the

storm god and the god of agriculture. Agricultural activities such as regular rainfall, increasing soil fertility, good quality seeds, and irrigation of fields were his responsibility. Obviously, the disappearance of the god would negatively affect agriculture and the entire country. The Hittite “lost god myths” reveal the relationships between the disappearance/abduction/leaving of the gods and poverty/famine/infertility; and the finding/return of the gods and the elimination of all difficulties.

The myths of Dumuzi/Tammuz and Inanna/Ištar in Mesopotamia, Demeter and Persephone in Ancient Greece, or the Baal myth in Syria are lost god myths documented under different names in various civilizations. In the Telepinu myth, the god became angry and disappeared for an unexplained reason (missing god), while in other myths, the gods were abducted to the underworld by other gods (abducted god). However, in all myths, the relationship between the motif of the god’s disappearance and winter, famine and disease, and the motif of the god’s return and summer, abundance, health and prosperity are emphasized. In the Hittite society, which had thousands of gods, it must have been more acceptable to prevent the god from leaving rather than to make an effort to bring him back, since the vast majority of the documents were aimed at keeping the gods happy.

The essence of the Hittite religion was to “please the gods and not anger them, because the greatest punishment for an angry god would be to leave the country, and this should not be allowed. If they were angry, another principle of the Hittite religion was to investigate the reason for their anger and solve the problem with various methods. These principles gave the Hittite religion the characteristic of being a “ritual religion”. Making offerings to the gods, donating food and drink, and maintaining and cleaning temples and statues are “daily rituals”. The gods’ choice is the festive rituals that go beyond routine, were magnificent, ostentatious, accompanied by praise, respect and prayers. There were calendars for the celebration of festivals and it was necessary to follow this calendar. The help of the gods was needed outside of the festival calendars. Hittite religion did not limit the God-human relationship to time and space and made it possible to communicate with the gods through sacrifices whenever needed. Especially the “prayers/invocations (=arkuwar)” supported by offerings and solemnities were the rituals that show the most emotional aspects of the god-human relationship in Hittite society. Since they could be performed at any time, they were the most effective rituals in solving people’s problems. Despite all these efforts within the framework of the God-human relationship, if the gods were still not happy or if the gods had left the country and as a result there was something going wrong in the country, palace or society, what needed to be done was to investigate the reasons for the gods’ anger through various methods. The methods commonly used for this purpose are “fortune telling and dreams”. If there were still problems in the country despite all the efforts made for the gods, rituals to find the lost god (lost god myths / myth-rit) as well as “god summoning rituals” to call the gods who had retreated to their own habitats were also performed. Many versions of Hittite and Hatti origin rituals for the return of the lost god have been identified. The Hattian origin “Myth of the Lost God Telepinu” and many ritual texts in the Hittite cuneiform archives formulated with the expression “ANA KASKAL(MEŠ) huittiya- “to call/to draw to the paths” were some of these versions. Detailed information about the implementation of two major invocation rituals (Evokationsrituale), which were prepared specifically for the invocation of the gods of fate and mother goddesses (MAH and Gul-šeš gods, as well as “Zukki and Anzili”) and the cedar gods (DINGIRMEŠ LÚMEŠ GIŠERIN-aš), was found in the Hittite cuneiform archives. In this ceremony, the Gods were summoned from their habitats, namely, underground, water sources, sea, river, fire, meadow, mountain, sky, pits and various cities or enemy countries whose names form long lists, using paths drawn with sacrificial materials. The negativities that would occur as a result of the god leaving the country in anger (pollution) would affect not just one person or a group, but the entire country. For this reason, in order to prevent the gods from disappearing or leaving the country, intensive, comprehensive, highly participatory, richly presented, sometimes lasting for days, and various activities organized as desired by the gods (festivities, prayers, offerings...) and rituals to bring them back were the main pillars of the Hittite religion.